

УДК 94:2-726.2(477)

DOI 10.31654/2520-6966-2025-26F-112-261-273

Ребенок В. В.

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу «Дитинець»
Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»
rebenokvalen@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2172-5425

Спадщина архієпископа Чернігівського та Новгород-Сіверського Лазаря Барановича (1615–1693): проблеми виявлення та перспективи дослідження

Стаття присвячена спадщині видатного представника українського духовенства другої половини XVII ст., чернігівського архієпископа Лазаря Барановича. У статті підкреслюється багатоаспектність цієї спадщини, її зв'язок з нашим сьогоденням. Автором статті було представлено неоднозначні оцінки архієпископа в історіографії, які засвідчують досить поверхове розуміння істориками цієї ключової постаті часів Гетьманщини. Тільки зібравши всю можливу джерельну базу, можна зробити об'єктивну оцінку особи архієпископа, його суспільно-політичних поглядів. Однак перед дослідниками постає серйозна проблема зібрати розпорошену між різними науковими закладами та установами не тільки України, а й сусідніх держав спадщину архієрея. У статті висвітлюються проблеми, пов'язані з виявленням спадщини Л. Барановича, та запропоновано кроки, необхідні для подолання цих проблем. Представлено проєкт присвячений поверненню втраченої спадщини видатного українця та висвітлено попередні результати його реалізації. Автором визначено основні осередки збереження спадщини архієпископа в Україні, представлено виявлені в них матеріали щодо життя і діяльності чернігівського архієрея. Окреслено подальші необхідні кроки з виявлення, дослідження й оприлюднення архівних, речових матеріалів Лазаря Барановича.

Ключові слова: XVII ст., архієпископ, спадщина, Лазар Баранович, музеї, архіви, фонди, Чернігів, Чернігівщина, Україна.

У березні цього року виповнюється 368-ма (1657) річниця від призначення єпископом Чернігово-Сіверщини та місцеблюстителем Київської митрополії Лазаря Барановича – видатного українського церковно діяча та політика, творця першої на Лівобережжі стаціонарної друкарні, якому ми завдячуємо перетворенню Чернігова на визначний науково-освітній, літературний осередок, відбудові та розбудові в місті

Борисоглібського кафедрального, Троїцько-Іллінського та інших монастирів. Архієпископ прожив більше 20 років у Чернігові і був похований у Борисоглібському кафедральному соборі.

На жаль, як ми переконалися, Лазар Баранович для пересічних українців досі є малознаним або й узагалі невідомим. Однак ця людина була однією з ключових постатей в історії України другої половини XVII ст. як політик чи дипломат, так і церковний діяч, просвітник. Істориками, зокрема фахівцями з української церковної історії, вона також недостатньо вивчена [1, 2]. Більш докладно творчість архієпископа вчені-літературознавці розглянули в контексті української барокової літератури[3]. Також в історіографії склалися досить таки поляризовані оціночні судження щодо Лазаря Барановича та його політики: «...належить до видатних літературних і політичних діячів...» [4, с. 1], «...гнучкого дипломата» й «переконаного автономіста»...» [5], «...енергійних, впертих і хитрих...» [5], характерна «...дволика... не передбачувана... політика» [6, с. 7], провідник «московської партії» [7, с. 100].

Подібні контрастні або комплементарні, а іноді діаметрально протилежні оцінки засвідчують той факт, що особа й діяльність чернігівського архієпископа потребує серйозного переосмислення науковцями, ґрунтуючись на максимально доступній нині джерельній базі (офіційні папери, его-документи, особисті речі, археологічні дослідження тощо). При цьому потрібно й сконцентрувати всі напрацювання попередніх дослідників в одному цифровому ресурсному центрі для полегшення праці вчених. Адже на сьогоднішній день ми досить поверхово розуміємо, яким насправді був Лазар Баранович, досить часто не усвідомлюємо, наскільки його діяльність визначила наше теперішнє повсякдення і наскільки його спадщина вплинула на нашу ідентичність.

Коли ми говоримо про спадщину Лазаря Барановича, варто брати до уваги її багатоаспектність. Вона, крім офіційних документів, літературних праць, листів та всього іншого, фактично охоплює й історичне середовище Чернігова чи, у більш вузькому сенсі, історичний ландшафт, ту інфраструктуру і вигляд міста, який було сформовано за архієпископа і який тією чи іншою мірою вдалося зберегти до сьогоднішнього дня. Збережені пам'ятки архітектури національного й світового значення дозволяють говорити про Лазаря Барановича як будівничого й відновлювача Чернігова та Чернігівщини. Багато пам'яток архітектури міста, на жаль, не збереглось до наших днів, але завдяки археологічним та історичним дослідженням їх можливо

відтворити, повернути з небуття сучасними науково-технічними засобами, зокрема завдяки 3-D моделюванню. Яскравим прикладом втраченої спадщини доби Лазаря Барановича є створені за його часів барокові форми Борисоглібського собору XII ст., які були розібрані після руйнувань храму під час німецько-радянської війни і відтворені у 1950-х рр. до середньовічних архітектурних форм за результатами археологічних досліджень та відповідно до створеного архітектором Миколою Холостенком проєкту реставрації. Цей приклад підштовхує нас не тільки до розуміння різноманітності спадщини Барановича та необхідності повернення її з небуття, а й до того факту, що вона зараз розпорошена між різними країнами (Росія, Польща, Литва, Молдова, Туреччина), науковими установами, інституціями і досі є значною мірою не виявленою, маловивченою або взагалі не вивченою. Дослідники часто задовольняються здобутками попередників, користуючись опублікованими джерелами, залишаючи пошуки нових документальних матеріалів на потім, ігноруючи оригінальні матеріали, які могли бути спотворені чи відредаговані з ідеологічних мотивів. Також вагома причина відсутності досліджень певної тематики, пов'язаної зі спадщиною Барановича, – це скупість, важкодоступність чи не доступність джерел.

Цілком показовим прикладом є досі не досліджена історія ремонту збереженої до наших часів найдавнішої архітектурної пам'ятки доби Лазаря Барановича. Причина цього в тому, що документи, пов'язані з ремонтом храму, знаходяться здебільшого в архівосховищах агресора – Росії та вкрай розпорошені в Україні. Подібних «білих плям» щодо життя й діяльності архієрея досить багато. На жаль, навіть висвітлення деталей щодо вивчення склепу з останками та поховальним інвентарем архієпископа, яке відбулось 22 жовтня 1956 р. під час археологічного дослідження підлоги північної нави Борисоглібського собору М. Холостенком, було здійснено колишньою завідувачкою відділу музейної та науково-фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» (далі НАІЗ «Чернігів стародавній») О. Травкіною лише в 2015 р. та 2021 р. [8, 9] При цьому даний напрямок наукових пошуків у контексті матеріальної спадщини Лазаря Барановича потребує подальшої конкретизації, значних уточнень, корекції та поглиблення. Особливо, беручи до уваги певну плутанину, пов'язану з речами архієпископа під час передавання їх спочатку М. Холостенком до тогочасного Чернігівського державного музею, а потім з музею у фонди заповідника у 1972 р. [9] Атрибуція й вивчення цих предметів

на разі триває. Поки однозначно можемо сказати, що Лазарю Барановичу належав нагрудний хрест (інв. № М-1, С-1; Кн. 129/5) на ланцюжку (інв. № М-2, С-2; Кн. 129/6), оксамитова шапка-камилавка (інв. № Є-II-103; Кн. 129/3) з фондів заповідника.

Нового імпульсу з вивчення життя й діяльності Лазаря Барановича, його спадщини в Чернігові посприяли заходи, які були проведені ще осінню 2024 р. Зокрема, 6–8 вересня команда Центру Шептицького Українського Католицького Університету у співпраці з Управлінням культури та туризму Чернігівської міської ради (О. Шевчук, К. Литвин) реалізували в Чернігові кроссекторальний практикум «Спадок віри: Андрей Шептицький vs Лазар Баранович» [10]. Вагомий внесок в активізацію досліджень здійснили Андрій Мельник (випускник Києво-Могилянської бізнес школи, засновник школи мислення «Cowo. guru» та ряду інших соціокультурних проєктів) та Олександр Філоненко (український філософ, православний теолог, доктор філософських наук), які спільно з Управлінням культури та туризму Чернігівської міської ради організували 11 жовтня 2024 р. чергову зустріч, присвячену Лазарю Барановичу та переосмисленню його постаті в контексті відбудови або в філософському вимірі «перезаснування» Чернігова у другій половині XVII ст. Саме завдяки першим двом людям у 2025 р. на базі НАІЗ «Чернігів стародавній» стартували щомісячні пошукові семінари із залученням науковців, підприємців, духовенства й присвячені архієпископу та преподобному Антонію Печерському, вивченню їх ролі в історії України, Чернігівщини, Чернігова [11].

Тому НАІЗ «Чернігів стародавній» серед іншого ініціював проєкт «Спадщина Лазаря Барановича: повернення», який спрямований на виявлення, вивчення та введення до наукового обігу всіх наявних у вітчизняних архівах, музеях та наукових установах матеріалів (листи, універсали, розпорядження, книги, облачення, антимінси та ін.), дотичних до видатного архієпископа, що репрезентують його життя й діяльність. У контексті програми дій започаткованих проєктом було вирішено діяти за методом пошуку спадщини від конкретного до загального, тобто від наявних матеріалів у різних інституціях Чернігова до всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Про артефакти з поховання Лазаря Барановича, які зберігаються у фондах НАІЗ «Чернігів стародавній», ми вже згадували. Однак ця тема потребує окремої розвідки, а тому деталізувати її в даній статті ми не будемо.

На локальному, чернігівському, рівні перше місце за кількістю збережених меморій архієпископа, з цілком зрозумілих причин, займає Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі

ЧОІМ). Крім речей з поховання архієпископа, які там зберігаються, варто згадати срібний оклад Євангелія (інв. № Ал-226), датований 1674 р. На середнику передньої дошки окладу містяться ініціали «ЛБМБПАЧНИВС», які розшифровуються: Лазар Баранович Милістю Божою Православний Архієпископ Чернігівський Новгородський і всього Сівера [12]. До спадщини архієрея належить книга польською мовою, ймовірно, з особистої бібліотеки Барановича «Zywoty Świętych» («Життя святих»), видана в Києві у 1670 р. з авторськими маргіналіями (інв. № Ал-1112). Загалом у фондах наявні 3 книги польською мовою (інв. № Ал-1072, інв. № Ал-1112, інв. № Ал-1071) [13, с. 167-169] та 10 церковнослов'янською (інв. № Ал-355, інв. № Ал-949, інв. № Ал-957, інв. № Ал-962, інв. № Ал-952, інв. № Ал-966, інв. № Ал-974, інв. № Ал-975, інв. № Ал-1632, інв. № Ал-963) [13, с. 20-25] авторства Барановича, 4 книги з друкарні Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря (інв. № Ал-950, інв. № Ал-954, інв. № Ал-995, інв. № Ал-356) [13, с. 123-125] та 7 книг з архієпископської друкарні Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові, виданих за його життя (інв. № Ал-1939, інв. № Ал-397, інв. № Ал-964, інв. № Ал-968, інв. № Ал-1947, інв. № Ал-1940, інв. № Ал-484) [13, с. 133-136]. В одній із праць самого архієпископа є навіть запис, ймовірно, сучасника про смерть Лазаря Барановича: «Помяни господи душу преставившего преосвященного архиепископа... Лазаря Барановича ...» [13, с. 24].

Крім цього в музеї знаходяться 12 книг латиною другої половини XVI – першої половини XVII ст., які, за припущенням М. Блакитного, були перевезені архієпископом 1674 р. зі Спасо-Преображенського монастиря в Новгороді-Сіверському до Борисоглібського кафедрального в Чернігові, очевидно, з бібліотеки тамтешньої латинської єзуїтської школи [14]. Пізніше, на початку XVIII ст., вони, вірогідно, були передані до бібліотеки нещодавно створеного Чернігівського колегіуму, а після його реформування до Чернігівської духовної семінарії. Про це свідчить наявність на цих книгах печатки духовної семінарії та відповідні позначки на інвентарних картках у фондовій документації музею. Дослідник припускає, що ці книги потрапили до бібліотеки колегіуму саме завдяки архієпископу Л. Барановичу [14].

На цьому меморії, пов'язані з архіпастирем у фондах ЧОІМ, не вичерпуються. Під час неформальної приватної розмови з колишньою головною зберігачкою фондів ЧОІМ Ганною Петрівною Арендар вона підтвердила наявність в музеї ще й антимінсу архієпископа з колекції Василя Тарновського, який згадується у каталозі його колекції,

опублікованому 1898 р. Можливо, що у фондах ЧОІМ може бути ще щось серед неопрацьованих речей переданих М. Холостенком у 50-х рр. XX ст. головному зберігачу фондів музею В. Мурашку.

У 1972 р. за ініціативи Андрія Карнабіда частина матеріалів не була передана до фондів НАІЗ «Чернігів стародавній». У музеї досі зберігається кипарисовий хрест у срібній оправі, датований 1657 р., який, ймовірно, належав Л. Барановичу. У будь-якому разі потрібно прискіпливо опрацювати фондову документацію музею, щоб одночасно встановити долю речей архієпископа з 50-х до 1972 р., які потребують детального вивчення, а з часом й оцифрування.

Наступною важливою інституцією, у фондах якої можуть зберігатись певні відомості щодо дослідження поховання Лазара Барановича, а можливо й інші приховані, дотичні відомості, є Державний архів Чернігівської області. Зокрема, такі відомості можуть міститися у фондї Р.-2124 «Управління музеями Міністерства культури УРСР» за 1956–1957 рр. та ін. Робота із фондами цієї інституції та пошуки матеріалів, заплановані в контексті дослідження історії виявлення склепу Л. Барановича в 1965 р., буде представлено окремою публікацією.

Не варто забувати про матеріали щодо архієпископа, опубліковані в періодичних виданнях Чернігова та окремих розвідках другої половини XIX – першої третини XX ст., які зберігаються у музеях та архіві міста. Окремі стародруки, створені в архієпископській друкарні, наявні також в Чернігівському обласному художньому музеї ім. Григорія Галагана та Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського [13, с. 204-205].

Загалом як на локальному, так і на всеукраїнському рівні наші пошуки спадщини архієпископа мали досить непросте завдання. Така ситуація склалась через ряд причин, серед яких: втрати фондової документації під час німецько-радянської війни, сумнозвісний процес перенесення культурних цінностей в 30-х, 50-х та ін. рр. по просторах Радянського Союзу в музеях, архівах, наукових бібліотеках та установах. Не останню роль в цьому відігравала радянська антирелігійна політика, яка досить часто знищувала спочатку релігійні раритети або пам'ятки архітектури, а пізніше й фахівців з церковної історії і старовини. Повоєнні інвентарні картки в музеях створювали часто не фахівці, а люди які погано розуміли богослужбові предмети, були мало знайомими з історією й музейною справою, допускали грубі помилки, неточності в умовній атрибуції предметів [15].

Серйозною проблемою під час виявлення та пошуку спадщини є те, що в багатьох музеях та інших наукових установах досі не оцифровано фондову документацію й не створено електронних баз

даних, каталогів. Отже, при сучасному загальному пошуку спадщини Барановича на працівників відповідних установ випадає величезний об'єм роботи, подібний за образною аналогією до пошуку голки чи голок у копиці сіна. Це особливо притаманно для регіональних закладів. Цілком очевидно, що в такому разі установа просто повідомить про відсутність предметів, матеріалів, відомостей дотичних запиту. Більш доцільно залучати до такої роботи фахових, досвідчених науковців-шукачів, а за можливості все ж відповідальних осіб з установи. Навіть за такого підходу робота може тривати досить повільно. Тому в процесі пошуку матеріалів за межами Чернігова, на нашу думку, потрібно використовувати й офіційні запити, і цілеспрямовано відправлених пошуковців.

На всеукраїнському рівні, за нашими спостереженнями, на даний момент основними осередками збереження спадщини Барановича є Київські та Львівські інституції. Однією з провідних можна назвати Центральний державний історичний архів України в Києві (далі ЦДІАК), де зберігаються листи Барановича, гетьманські універсали архієпископу, його купчі записи, грамоти і трохи творів. Саме в цьому архіві керівницею відділу давніх актів Оленою Вовк було створено онлайн виставку – «Архієпископ Чернігівський та Новгород-Сіверський Лазар Баранович», для якої було використано оцифровані матеріали з його життя та діяльності. Втім, цілком очевидно, що це не всі наявні в ЦДІАК матеріали, які потрібно систематично виявляти в їхніх фондах, переглядаючи документи монастирів Чернігова, Чернігівщини та ін.

Варто також звернути увагу саме на наявні в ЦДІАК листів архієпископа до ігумена Спасо-Преображенського монастиря в Новгороді-Сіверському Михайла Лежайського (ф. 1556, оп. 2, спр. 1), які потребують окремого вивчення поряд з іншими матеріалами. У свій час ще Іван Огієнко зазначав потребу зібрати всі листи видатного українського діяча та видати їх разом з відповідним науковим опрацюванням та узагальненнями в оригіналі [16]. Очевидно, що потрібне не просто репринтне видання, а наукове видання з фаховим перекладом з тогочасних мов, коментарями та археографічною вступною статтею до опублікованої епістолярної спадщини архієпископа. Навіть наявні на сьогодні видання відомих листів Лазаря Барановича вже стали бібліографічними рідкостями, недоступними широкому загалу [17]. Тому робота з листами має стати однією з пріоритетних для дослідників постаті чернігівського архієрея, його суспільно-політичних поглядів та повсякдення.

Не менш значущою є Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, де у відділі стародруків та рідкісних видань, відділі історичних колекцій зберігаються примірники творів архієпископа, зокрема 44 польською мовою [18]. Серед кириличних видань зберігаються п'ять книг з його особистої бібліотеки зі значною кількістю маргіналій, які були оприлюднені у свій час видатною книгознавицею Маргаритою Шамрай і потребують нового осмислення [19]. На даний час маргіналії досліджує співробітниця відділу стародруків Ольга Максимчук. Результати їх вивчення вона представить у поданих до друку статтях: «Маргіналії Лазаря Барановича: читачькі преференції та цитати» і «Біблійні цитати серед покрайніх записів Лазаря Барановича», що будуть опубліковані у 2025 р.

Цілий масив епістолярної спадщини архієпископа та інші документи офіційного характеру, згадки про чернігівського архієрея зберігаються у фондах Інституту рукопису Національна бібліотека України. Зокрема, у Ф. III од. зб. № 118-125 знаходяться листи, написані, найімовірніше, Л. Барановичем. Інші документи – це копії його листів (Ф. 204, од. зб. № 46, № 48; Ф. X, од. зб. № 10876; Ф. 160, од. зб. № 567, Ф. 312, од. зб. № 186 (362)) та матеріали про нього (Ф. I, од. зб. № 6642; Ф. 204, од. зб. № 44, № 45, № 62). Цілком очевидно, що ці документи лише частина проявленої спадщини серед всього наявного комплексу української рукописної спадщини, яка потребує подальшого прискіпливого і докладного виявлення, вивчення, оприлюднення.

Окремі матеріали пов'язані з діяльністю Барановича зберігаються в музеях Києва. Наприклад, у Національному художньому музеї України наявна ікона «Покров Богородиці» (інв. № И-6) першої половини XVIII ст., яка походить з Покровської церкви села Дешки (тепер Обухівського району Київської області). На ній є постать ієрарха, яку деякі дослідники трактують як Лазаря Барановича [20]. У Національному історичному музеї в Києві наявна праця архієпископа «Меч духовний», надрукована у Києво-Печерській лаврі 1666 р. Крім цього у фондах музею зберігається портрет архієрея створений невідомим художником у середині XIX ст. (інв. № М-1282).

Більш важливі матеріали зберігаються в національних заповідниках Києва. Наприклад, за відомостями дослідника П. М. Попова [21], до німецько-радянської війни в тодішньому Музеї Києво-Печерської лаври (зараз Національний заповідник «Києво-Печерська лавра») зберігався полотняний антимінс архієпископа 1677 р. На наш запит

заповідник підтвердив той факт, що у його фондах дійсно зберігається цей антимінс. Крім цього, у них є портрет архієпископа XIX ст., гравюра з праці Л. Барановича «Меч духовний» (1666) та інші, не означені у відповіді, музейні предмети. Можливо, там наявні й інші матеріали, подібно до Національного заповідника «Софія Київська», де знаходиться архів М. Холостенка, який містить опис і фотографії з розкриття поховання, особистих речей архієрея та значну кількість матеріалів про археологічне дослідження Борисоглібського собору та щодо інших пам'яток архітектури.

Ще одним центром концентрації спадщини Барановича виявився Львів. Наприклад, у фондах Львівської національної бібліотеки ім. Василя Стефаника знаходяться примірники праць архієпископа. Також у Національному музеї у Львові ім. А. Шептицького має зберігатися ще один антимінс Барановича [21], але вже 1680 р. Певні матеріали можуть бути в Музеї староукраїнської книги при Львівській національній галереї мистецтва ім. Б. Г. Возницького. На жаль, ці дві інституції поки не йдуть назустріч в наших пошуках спадщини Л. Барановича. Львівський музей релігії офіційно повідомив про відсутність будь-яких матеріалів архієпископа. У Львівському історичному музеї зберігається лише одна книга з архієпископської друкарні – праця І. Ґалятовського «Боги поганські», надрукована в Чернігові 1686 р. (інв. № СД-249).

Книги з друкарні Лазаря Барановича наявні й в Музеї книги і друкарства України в Острозі та Музеї рідкісної книги імені Г. П. Васильківського в Ніжині. Про це свідчать оцифровані примірники на музейному сайті першого чи інформація про колекцію другого, розміщену також на сайті [22].

Зараз архівні та музейні фонди сусідніх країн залишаються для нас «terra incognita» щодо спадщини Лазаря Барановича. Пошуки в закордонних наукових установах подібних матеріалів мають стати одним із пріоритетних напрямів роботи дослідників, які готові присвятити свій час і сили повертаючи втрачену, загублену спадщину архієпископа з небуття, зокрема реалізуючи згаданий у цій статті проєкт.

Однак, як засвідчили досвід офіційних запитів та викладений вище матеріал, українські інституції не завжди йдуть нам назустріч. Багато прихованих архівних, речових (вт. ч. образотворчого характеру, побутових та ін.) матеріалів щодо діяльності архієпископа Чернігівського та Новгород-Сіверського Лазаря Барановича, його політичних поглядів, повсякденного життя розпорошені між різними інституціями й досі чекають на своє відкриття у фондосховищах серед архівних документів та музейних предметів.

Література

1. Травкіна О. «Премудрий і боговгодний муж, милостивий пастор, невсипущий будівничий для реставрації зруйнованих церков та монастирів за свій кошт» (до офіційного відзначення 400-річного ювілею архієпископа Чернігівського й Новгород-Сіверського Лазаря Барановича). *Сіверянський літопис*. 2021. № 1. С. 46-47.
2. Лесюк М. Архієпископ Лазар Баранович – церковно-релігійний та громадсько-просвітницький діяч України другої половини XVII століття. *Труди Київської Духовної Академії*. 2005. № 2. С. 184-198.
3. Матушек О. Ю. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко. Харків: Майдан, 2013. 360 с.
4. Сумцов Н. К истории южнорусской литературы XVII в. Харьков: Типография М. Зильберберга, 1885. Вып. I: Лазарь Баранович. 183 с.
5. Лосик О. Баранович Лазарь *Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія*. Київ, Львів: НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-197> (дата звернення: 15. 04. 2025).
6. Кучерук В. Митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський – духовний сподвижник гетьмана Петра Дорошенка. *Наукові записки / Львівський історичний музей*. Львів: Новий час, 2001. 282 с.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Київ: Глобус, 1992. 349 с.
8. Травкіна О. Поховання церковних ієрархів у Борисоглібському соборі в Чернігові у другій половині XVII–XVIII ст. *Чернігівські старожитності: зб. наук. праць / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній»*. Чернігів, 2015. Вип. 2 (5). С. 154–165.
9. Травкіна О. Маловідомі реліквії з поховання чернігівського архієпископа Лазаря Барановича. URL: <https://oldchernihiv.com/malovidomi-relikviyi-z-pohovannya-chernigivskogo-arhiyepyskopa-lazarya-baranovycha/> (дата звернення: 15. 04. 2025).
10. Центр імені Митрополита Андрея Шептицького. URL: https://www.instagram.com/sheptytskycenter/p/C_uo5pPNWFL/ (дата звернення: 15. 04. 2025).
11. Лазар Баранович в минувшині і сьогодні. URL: <https://stu.cn.ua/news/lazar-baranovych-v-mynuvshyni-i-sogodenni/> (дата звернення: 15. 04. 2025).
12. Арендар Г. Срібні оклади Євангелій XVII–XIX століть із зібрання Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського. Київ, 2021. С. 40.
13. Колекція кириличних стародруків із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського: Каталог / упоряд.: С. О. Половникова, І. М. Ситий. Київ, 1998. 208 с.
14. Блакитний М. Найстаріша бібліотека Чернігова. URL: <https://surl.li/wkiadf> (дата звернення: 15. 04. 2025)

15. Ребенок В. «Традиційні» козацькі натруски, порохівниці XVII-XVIII ст. із кістки та рогу з фондів Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського: попередні результати вивчення. *Ad notam: Колективна монографія пам'яті Володимири Кривошеї* (1958-2015). С. 130-131.

16. Огієнко І. Історія українського друкарства. URL: <http://litopys.org.ua/ohdruk/ohd14.htm> (дата звернення: 15. 04. 2025).

17. Письма преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями. Чернигов, 1865. 253 с.

18. Рудакова Ю. К. Примірники видань творів Лазаря Барановича латинським шрифтом у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2016. Вип. 20. С. 58-89.

19. Шамрай М. Невідомі записи Лазаря Барановича. *Бібліотечний вісник*. 2001. № 3. С.29-32.

20. Шедевр українського бароко: ікона Покрова Богородиці з портретом Богдана Хмельницького. URL: <https://surf.li/izhwks> (дата звернення: 15. 04. 2025).

21. Юрчишин О. Антимінси гравера Іллі. *Родовід*, 1995. № 12. С. 22-26.

22. Музей рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. URL: <https://surf.li/zqyfsp> дата звернення: 15. 04. 2025.

References

1. Travkina, O. (2021). «*Premudryi i bohovhodnyi muzh, mylostyvyi pastor, nevsypushchyi budivnychyi dlia restavratsii zruinovanykh tserkov ta monastyriv za svii kosh*» (do ofitsiinoho vidznachennia 400 – richnoho yuvileiu arkhiepieskopa Chernihivskoho y Novhorod-Siverskoho Lazaria Baranovycha) [«A Wise and God-Pleasing Man, a Merciful Pastor, a Tireless Builder for the Restoration of Destroyed Churches and Monasteries at His Own Expense» (to the Official Celebration of the 400th Anniversary of the Archbishop of Chernihiv and Novhorod-Siverskyi Lazar Baranovych)] *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, № 1. P. 46–47 [in Ukrainian].

2. Lesiuk, M. (2005). *Arkhyepyskop Lazar Baranovych – tserkovno-relihiinyi ta hromadsko-prosvitnytskyi diiach Ukrainy druhoi polovyny XVII stolittia* [Archbishop Lazar Baranovych Was a Church-Religious And Public-Educational Figure in Ukraine in the Second Half of the 17th Century]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii – The Works of Kyiv Theological Academy*, № 2. P. 184–198 [in Ukrainian].

3. Matushek, O. (2013). *Propovidi Lazaria Baranovycha v dyskursi ukrainskoho Baroko* [Sermons of Lazar Baranovych in the Discourse of Ukrainian Baroque]. Kharkiv: Maidan Publ. 360 p. [in Ukrainian].

4. Sumtsov, N. (1885). *K istorii yuzhnorusskoy literatury XVII v.* [To the History of South Russian Riterature of the 17th Century.] Kharkov: Typohrafiya M. Zylberberha Publ. Vol. 1: Lazar Baranovych. 183 p. [in Russian].

5. Losyk, O. (2015). *Baranovych Lazar* [Baranovych Lazar]. *Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: entsyklopediia – Shevchenko Scientific Society*. Kyiv, Lviv: NTSh, Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy Publ. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-197>. [in Ukrainian].

6. Kucheruk, V. (2001). *Mytropolyt Yosyf Neliubovych-Tukalskyi – Dukhovnyi Spodvyzhnyk Hetmana Petra Doroshenka* [Metropolitan Joseph Nelyubovych-Tukalsky – Spiritual Companion of Hetman Petro Doroshenko]. *Naukovi zapysky – Scientific Papers*. Lviv: Novyi chas Publ. 282 p. [in Ukrainian].
7. Doroshenko, D. (1992). *Narys istorii Ukrainy* [A Sketch of the History of Ukraine]. Vol. 2. Kyiv: Hlobus Publ. 349 p. [in Ukrainian].
8. Travkina, O. (2015) *Pokhovannia tserkovnykh iierarkhiv u Borysohlibskomu sobori v Chernihovi u druhii polovyni XVII–XVIII st.* [Burial of Chernihiv Church Hierarchs in SS Boris and Gleb Cathedral in the Second Half of the 17th–18th Centuries]. *Chernihivski starozhytnosti – Chernihiv Antiquities*. Chernihiv, Ukraine. Iss. (5). P. 154–165 [in Ukrainian].
9. Travkina, O. *Malovidomi relikvii z pokhovannia chernihivskoho arkhiepyskopa Lazaria Baranovycha* [Little-Known Relics from the Burial of Chernihiv Archbishop Lazar Baranovych]. URL: <https://oldchernihiv.com/malovidomi-relikviyi-z-pohovannya-chernigivskogo-arhiiepyskopa-lazarya-baranovycha/> [in Ukrainian].
10. *Tsentr imeni Mytropolyta Andreia Sheptytskoho* [Metropolitan Andrey Sheptytsky Center] URL: https://www.instagram.com/sheptytskycenter/p/C_uo5pPNWFL/ [in Ukrainian].
11. Lazar Baranovych v mynuvshyni i sohodenni. URL: <https://stu.cn.ua/news/lazar-baranovych-v-mynuvshyni-i-sogodenni/>. [in Ukrainian].
12. Arendar, H. (2021). *Sribni oklady Yevanhelii XVII–XIX stolit iz zibrannia Chernihivskoho istorychnoho muzeiu imeni V. V. Tarnovskoho* [Silver Gospels of the 17th–19th Centuries from the Collection of V.V. Tarnovskyi Chernihiv Historical Museum]. Kyiv. P. 40. [in Ukrainian].
13. Polovnykova, S.O., Sytyi, I.M. (1998). *Kolektsiia kyrylychnykh starodrukiv iz zibrannia Chernihivskoho istorychnoho muzeiu im. V.V. Tarnovskoho* [Collection of Cyrillic Old Prints from the Collection of V.V. Tarnovskyi Chernihiv Historical Museum]. Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].
14. Blakytyni, M. *Naistarisha biblioteka Chernihova* [The Oldest Library in Chernihiv]. URL: <https://surl.li/wkiadf> [in Ukrainian].
15. Rebenok, V. «Tradytysiini» kozatski natrusky, porokhivnytsi XVII–XVIII st. iz kistky ta rohu z fondiv Chernihivskoho istorychnoho muzeiu imeni V.V. Tarnovskoho: poperedni rezultaty vyvchennia. Ad notam: Kolektyvna monohrafiia pamiati Volodymyry Kryvoshei (1958-2015). [«Traditional» Cossack Natruski, Powder Flasks of the 17th-18th Centuries Made of Bone and Horn from the Collections of V.V. Tarnovskyi Chernihiv Historical Museum: Preliminary Results of the Study. Ad Notam: Collective Monograph in Memory of Volodymyr Kryvosheia (1958–2015)]. Kyiv, Ukraine. Pp. 130-131. [in Ukrainian].
16. Ohienko, I. *Istoriia ukrainskoho drukarstva* [History of Ukrainian Printing]. <http://litopys.org.ua/ohdruk/ohd14.htm>. [in Ukrainian].
17. *Pisma preosvyashchennogo Lazarya Baranovycha s primechaniyami* [Letters of His Holiness Lazar Baranovych with Notes] (1865). Chernihiv, Ukraine. 253 p. [in Russian].

18. Rudakova, Yu. (2016) *Prymirnyky vydan tvoriv Lazaria Baranovycha latynskym shryftom u fondi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Copies of Editions of Lazar Baranovych's Works in Latin Script in the Collection of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*. Iss. 20. Pp. 58-89. [in Ukrainian].
19. Shamrai, M. (2001). *Nevidomi zapysy Lazaria Baranovycha* [Unknown Records of Lazar Baranovych]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*. № 3. Pp. 29-32. [in Ukrainian].
20. *Shedevr ukrainskoho baroko: ikona Pokrova Bohorodytsi z portretom Bohdana Khmelnytskoho* [A Masterpiece of Ukrainian Baroque: the Icon of the Protection of the Virgin Mary with a Portrait of Bohdan Khmelnytsky]. URL: <https://surl.li/izhwkc>. [in Ukrainian].
21. Yurchyshyn, O. (1995). *Antymynsy hravera Illi* [The Antiminses of the Engraver Illia]. *Rodovid - Pedigree*. № 12. Pp. 22-26. [in Ukrainian].
22. *Muzei ridkisnoi knyhy Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia* [Museum of Rare Books of the Nizhyn State University after named Mykola Gogol]. URL: <https://surl.li/zqyfsp>. [in Ukrainian].

Rebenok V. V.

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Officer at the Scientific Department «Dytynets» of the Ancient Chernihiv National Architectural and Historical Reserve
rebenokvalen@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2172-5425

The Heritage of Lazar Baranovych, Archbishop of Chernihiv and Novgorod-Siverskyi (1615–1693): Problems of Identification and Prospects of Research

The paper deals with the legacy of the prominent representative of the Ukrainian clergy of the second half of the 17th century, Archbishop of Chernihiv Lazar Baranovych. The paper emphasizes the multifaceted nature of this heritage and its connection to our present. The author of the paper presented ambiguous assessments of the archbishop in historiography, which indicate a rather superficial understanding by historians of this key figure of the Cossack Hetmanate. Only collecting all possible source material made an objective assessment of the archbishop's personality and his socio-political views possible. However, researchers face a serious problem of collecting the heritage of the bishop, which is scattered among various scientific institutions not only in Ukraine but also in neighboring countries. The article highlights the problems associated with identifying the legacy of L. Baranovych and proposes steps necessary to overcome these problems. A project dedicated to the return of the lost heritage of the prominent Ukrainian is presented and the preliminary results of its implementation are highlighted. The author identified the main centres of preservation of the archbishop's heritage in Ukraine and presented the materials discovered in them regarding the life and activities of the Chernihiv bishop. Further necessary steps for the identification, research, and publication of archival and material materials of Lazar Baranovych are outlined.
Key words: 17th century, archbishop, heritage, Lazar Baranovych, museums, archives, funds, Chernihiv, Chernihiv Oblast, Ukraine.